

דבר העורך

האם לימודי המגדר עדיין נחוצים?

מדבקה המיועדת לשמשה האחורית של המכונית שהופצה בארצות-הברית בסוף שנות התשעים קבעה: "אהיה פוסט-פמיניסטית בעולם הפוסט-פטריארכלי" ("I'll be a post-feminist in post-patriarchy"). בהנחה שה"פוסט-פמיניזם" משמעותו, בין היתר, ויתור על פרספקטיבה מגדרית ככלי להבנת העולם באופן ביקורתי, המדבקה הזו ביטאה את התחושה שמוקדם מדי לוותר על הפרספקטיבה המגדרית, שכן העולם מתנהל עדיין על פי הסדר הפטריארכלי. סדר זה הוא דכאני כלפי נשים וגברים כאחד, אם כי באופן שונה ובעצמה שונה כמובן. כל עוד הוא קיים, ויתור על פרספקטיבה מגדרית משמעו כניעה לראיית העולם הפטריארכלית ולתביעתה להיחשב שקופה, נטולת אידאולוגיה, המצב הטבעי. זוהי בעצם השאלה ששאלנו את המחברות והמחברים בגיליון הזה, "האם הפרספקטיבה המגדרית חשובה?" וזאת, בעקבות מאמרה החדש של פרופ' קרול גיליגן, הפותח את הגיליון. במאמר זה – שנמסר ל"המשפט" על ידי פרופ' גיליגן ומתפרסם כאן לראשונה (אפילו טרם הופעתו בשפת המקור¹) – היא מתבוננת לאחור כדי לברר אל מה יש לשאוף: היא מתארת את שורשי מחקרה פורץ הדרך, את האופן שבו הוא התקבל בתחילת שנות השמונים עם פרסום ספרה הראשון "בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה"² ואת מחקרי המשך שערכה. "בקול שונה" עורר תסיסה בקרב תאורטיקניות פמיניסטיות, אשר טענו כי המסקנה של גיליגן בדבר השיפוט המוסרי השונה של נשים עשויה להוביל דווקא להנצחת דיכוי ולפגוע במאבק לשוויון זכויות, משום שהוא מספק לכאורה ביסוס מדעי (ועוד מפיה של אישה!) לטענה הסקסיסטית בדבר השוני העמוק בין גברים לנשים³. גיליגן טענה שם, כי בניגוד

- 1 גרסה שונה של המאמר תופיע כפרק בספרה החדש שעתידי להתפרסם בקיץ 2011: CAROL GILLIGAN, JOINING THE RESISTANCE (2011).
- 2 קרול גיליגן בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה (נעמי בן חיים מתרגמת, 1995).
- 3 לסקירה ממצה של הביקורות הפמיניסטיות על הפמיניזם התרבותי ועל הניצול לרעה של כמה מתובנותיו לצורך הצדקת הפליית נשים, ראו את ספרה החדש של נוייה רימלט **הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה: המאבק לשוויון בין המינים בישראל ובארצות הברית** 59–89 (2010). סקירה של הספר מתפרסמת בסוף כרך זה.

לגברים, המנהלים את מערכות היחסים שלהם (בבית ומחוצה לו) מתוך תחושה של זכאות והשקפת עולם המתבססת על זכויות, הרי נשים מקבלות החלטות על בסיס חשיבה הקשרית ומתוך מודעות להשלכות שעשויות להיות להחלטותיהן על הזולת. לכן, פעמים רבות, נשים מוותרות על מה שזכותן לקבל, משום שהדבר עשוי לפגוע בזולת או במערכת היחסים.

רוב מבקריה ומבקרותיה של גיליגן נתלו בהבחנות אלה וקראו בהן מסקנה שלא הופיעה בשום מקום בכתביה, אך הפכה להיות מזוהה אתה (ועם זרם הפמיניזם התרבותי שהיא נחשבת לנציגתו המובהקת) למרות זאת: שהמהות הנשית היא ותרנית ופשרנית, ואילו המהות הגברית עומדת על זכויותיה. מכאן, טענו מבקריה של גיליגן, קצרה הדרך להצדקת חלוקת התפקידים המסורתית בין גברים לנשים ולהנצחתה.

המרחק בין ההאשמה במהותנות ובין עמדותיה של גיליגן הוא רב, וכדי לראות אותו די היה לקרוא את הספר. גיליגן טענה, וגם הראתה, כי ההבדלים הללו אינם מולדים ואינם מעוגנים בביווגיה, אלא בחינוך ובהבניה חברתית. במאמרה החדש שמתפרסם כאן לראשונה, היא מחדדת את ההבחנה הזו, וטוענת שההבדלים בין המינים הם תוצר של חניכה שונה שבנים ובנות עוברים בהיכנסם לסדר הפטריארכלי.

השפעת הספר "בקול שונה" הייתה כה חזקה, עד שייתכן שהעיבה במידה מסוימת על כתיבתה המאוחרת של גיליגן, ובעיקר על הספר "הולדת העונג" שהופיע בשנת 2002⁴. גם בספרים הרבים שהופיעו בשנים האחרונות בתחום הפמיניזם בארץ (שלושה מתוכם נסקרים ברשימה שחותמת גיליגן כפול זה) וגם במאמרים הרבים שנכתבו ונזקקו לכתיבתה של גיליגן (לרבות ברוב המאמרים הנכללים בכרך זה), הספר "הולדת העונג" כמעט שלא מוזכר.

להתעלמות היחסית ממחקריה של גיליגן לאחר "בקול שונה" יכולות להיות כמה סיבות: תפיסת גישתה כמהותנית (שלא בצדק, כפי שהוסבר לעיל); היותה פגיעה לניצול

4 קרול גיליגן **הולדת העונג** (דריה שועלי מתרגמת, 2006). למרבה הצער, התרגום לעברית של הספר מתבסס על המהדורה הראשונה של הספר (משנת 2002), ולא של הספר כפי שהופיע במהדורתו המתוקנת, בכריכה רכה, ב-2003. גיליגן כללה בגרסת הכריכה הרכה שני שינויים שהיו משמעותיים ביותר, לדעתה, ואשר הוכנסו לספר לאחר לבטים לא מעטים: ראשית, היא הוסיפה מבוא שבו היא סיפרה על המתודולוגיה המיוחדת של הספר ועל הבחירה בכתביה אסוציאטיבית, וענתה לכמה מן הביקורות שהוטחו בה ובכתיבתה. שנית, חלקים מן הפרק הראשון שוכתבו ואורגנו מחדש. נוסף על שינויים אלה, הוסיפה גיליגן כותרת-משנה לשם הספר, והספר בשמו המלא, כפי שהתפרסם במהדורה המתוקנת, הוא: "הולדת העונג: מפה חדשה של האהבה". CAROL GILLIGAN, THE BIRTH OF PLEASURE: A NEW MAP OF LOVE. (2003). עוד על התגובות של גיליגן למבקריה ועל החלטתה להוציא מהדורה מתוקנת של הספר ראו בריאיון שערכתי עמה: צבי טריגר "להעז להביט באל האהבה: שיחה עם קרול גיליגן" **משפטים על אהבה** 557 (ארנה בן-נפתלי וחנה נווה עורכות, 2005).

האם לימודי המגדר עדיין נחוצים?

בידי גורמים סקסיסטיים הסבורים שיש בהבדלים בין גברים לנשים כדי להצדיק הפליית נשים לרעה; ואפילו אפנות אקדמיות משתנות ועלייתם של זרמים הקוראים להינתק מהפמיניזם, על שלושת זרמיו הוותיקים – הליברלי, הרדיקלי והתרבותי⁵.

ייתכן שגם הבחירות הסגנוניות שעשתה גיליגן בכתיבתה המאוחרת – בחירות שיש בהן, לדעתה, כדי להשפיע על המהות – תרמו לכך ש"בקול שונה" עדיין מאפיל עליה במידה מסוימת. יש כמה דרכים לגשת לקריאת הכתיבה המאוחרת של גיליגן, במיוחד מאז הופעת "הולדת העונג", שציין את התפנית בכתיבתה⁶. "הולדת העונג" הכשיל את סיווגי הסוגות שאנו רגילים אליהם, משום שלא נענה בקלות להפרדה המסורתית בין כתיבה עיונית לכתיבה אמנותית (אך לאו דווקא בדיונית). לפיכך הקוראים נדרשו להשעות בשעת הקריאה ב"הולדת העונג" את התפיסה שלפיה כתיבה עיונית "טובה", "סמכותית" ו"תקפה מדעית" אינה מתיישבת עם עיצוב אמנותי ועם כתיבה אסוציאטיבית ואישית, ולנסות להתמסר לניסוי המעניין שהציעה גיליגן בספר.

אמנם ב"הולדת העונג" המשיכה גיליגן את המסע בעקבות האתיקות השונות של גברים ונשים, וניסתה לחשוף את התהליכים שגורמים לכך שגברים ונשים מפעילים שיקולים מוסריים שונים בתהליכי קבלת ההחלטות שלהם. גיליגן, אגב, לא טענה כי סוג מסוים של שיפוט מוסרי עדיף על פני האחר, אלא ששני הסוגים הם תוצאה של הסדר החברתי הפטריארכלי, והם מנציחים אותו ומשמרים אותו, ובסופו של דבר מביאים לאבדן מערכות היחסים: הגברים מתעלמים מצרכיו של הזולת ומוחקים אותו, ואילו הנשים מתעלמות מצורכיהן שלהן ומוחקות את עצמן, והתוצאה היא, שלא אלה ולא אלה נמצאים באמת בתוך מערכת היחסים, אלא דמותם המעוצבת בידי כוחות הפטריארכיה. אבל, בניגוד ל"בקול שונה", הספר כתוב בנימה אישית מאוד, וצריך היה להיות נכונים לצאת למסע הקריאה השונה הזה כדי להבין שהכתיבה הבין־ז'אנרית היא בעצם חלק חשוב מהתזה של גיליגן.

שאלת המחקר של גיליגן ב"הולדת העונג" הייתה שאפתנית: מדוע מערכות היחסים האינטימיות בין גברים לנשים נכשלות פעם אחר פעם? כיצד ניתן להסביר את הכישלון הזה, בהינתן שהסדר החברתי דווקא מעודד את צורת ההתקשרות הזו ואף מטיל סנקציות (חברתיות, ולעתים אף משפטיות) על מערכות יחסים אינטימיות שאינן עונות על המודל ההטרסקסואלי-מונוגמי?

- 5 חלקם אף עושים זאת בלעג גלוי, כמו למשל ג'נט האלי: JANET HALLEY, SPLIT DECISIONS: HOW AND WHY TO TAKE A BREAK FROM FEMINISM 306–321 (2006).
- 6 לאחר "הולדת העונג" פורסמו הרומן "קירה", CAROL GILLIGAN, KYRA (2008), וספר משותף עם דייוויד ריצ'רדס: CAROL GILLIGAN & DAVID A.J. RICHARDS, THE DEEPENING: DARKNESS: PATRIARCHY, RESISTANCE, AND DEMOCRACY'S FUTURE (2009).

כמו ב"בקול שונה", שם הצביעה גיליגן על כתם עיוור מרכזי במחקר הפסיכולוגי, שבא לידי ביטוי בכך שכל הממצאים על אודות התפתחותן המוסרית של נשים התבססו על ראיונות עם בניס וגברים בלבד, גם כאן מפנה גיליגן את תשומת הלב לכתם עיוור מרכזי בתאוריה הפסיכולוגית; הפעם היא טוענת, כי ההסברים בדבר ההתפתחות הרגשית של סיפור האהבה בין גבר לאישה בתרבות המערב נשענים על תבנית של סיפור אהבה שסופו טראגי, וסוף טראגי אופייני לסדר חברתי פטריוארכלי, ומתחייב ממנו. גיליגן סבורה, שכדי שנוכל להשתחרר מן הסדר החברתי הפטריוארכלי, עלינו לנסות ולהחליף את הארכיטיפ הטרראגי בסיפור אהבה שסופו טוב.

היא תוהה: הייתכן שהסיפור שנבחר על ידי פרויד ויורשיו כדי לשמש כתבנית תיאורית של ההתפתחות הרגשית של ילדים וילדות (ולאחר מכן נערות מתבגרות), כלומר סיפורו של אדיפוס, הלקוח מן הטרגדיה היוונית והמנבא סוף טראגי, הפך למעין ציפייה שמגשימה את עצמה ושמִתְחַזֶקֶת את הפטריוארכיה ומנציחה אותה? ומדוע, היא ממשיכה ושואלת, התבקש לבחור דווקא בסיפור אהבה טיפוסי בעל סוף טראגי ולא בסיפור שמסתיים בטוב, כמו סיפור אהבתם של קופידון ופסיקה (אשר על שם בתם, "עונג", קרוי הספר), שגיליגן מציעה כאלטרנטיבה לטרגדיה האדיפלית?

הצידה שגיליגן לקחה עמה בצאתה אל המסע בעקבות הקשר שבין הטרגדיה ובין הפטריוארכיה הייתה עשירה: נוסף על המחקרים האמפיריים והראיונות, היא הצטיידה ביותר מאלפיים שנות דרמה וסיפורת. גיבורותיהם וגיבוריהם של אוריפידס ואייסקילוס, שייקספיר, מרסל פרוסט, טוני מוריסון, ארונדהטי רוי, ג'מייקה קינקייד, מייקל אונדאנטיה ואחרים, כולם תיעדו באופן ספרותי את התהליכים שגיליגן גילתה אצל המרואיינות והמרואיינים הצעירים שלה. אופן החניכה אל תוך הפטריוארכיה חוצה תרבויות ותקופות היסטוריות, והוא אחיד באופן מעורר השתאות: הבנים מוכנסים תחת מכש ה"גבריות" הנורמטיבית בגיל רך למדי, בהיותם בני ארבע-חמש, אז הם לומדים, בין היתר, שאסור לבנים לבכות ולשחק בצעצועים של בנות. לעומתם, מניחים לבנות לנפשו עד לגיל ההתבגרות המוקדם. אז, בגילאי עשר-אחת-עשרה, מתחיל תהליך החניכה שלהן אל תוך הפטריוארכיה, והן לומדות להיות "נשיות".

נוסף על המחקרים האמפיריים והניתוח של יצירות ספרותיות, שילבה גיליגן בכתיבתה קטעי חלומות שלה ורשמים אוטוביוגרפיים: יחסיה המורכבים עם הוריה, מהגרים יהודים ממזרח אירופה, ובעיקר עם אמה, ורסיסים של זיכרונות משנות הילדות המוקדמת ותקופת ההתבגרות. כתיבתה של גיליגן היא אסוציאטיבית, והיא גם חלק מהטיעון: תהליכי החניכה שעוברים הבנים והנערות הם קשים וטראומטיים. טראומה מובילה לדיסוסיאציה, כלומר למצב שבו אנחנו לא יודעים את מה שאנחנו יודעים. הדרך להשתחרר מהדיסוסיאציה היא באמצעות אסוסיאציה, ולא באמצעות כתיבה לוגית-אנליטית, כמקובל במדעי האדם. כתיבה אנליטית היא הביטוי המזוקק ביותר של התנתקות מהידע הקודם והאותנטי שמוטבע

האם לימודי המגדר עדיין נחוצים?

בנפשותינו טרם החניכה לפטריארכיה; זהו ידע לא פטריארכלי, ידע של ילדים סקרנים המתבוננים בעולם ומתארים אותו באופן נקי וטהור מהבניות חברתיות, ולכן בכוחו לשחרר אותנו מתבניות הרסניות. הגישה אליו אפשרית רק באמצעות אסוסיאציות חופשיות מכל סד של רציונליזציה ואנליטיות.

אם יש מהותנות בכתיבתה של גיליגן, היא קשורה בטבע האדם: ילדים וילדות, נערים ונערות, גברים ונשים כאחד נולדים, לטענתה, עם כישרון מולד למערכות יחסים עמוקות ומשמעותיות, ועם צורך לחוות אותן באופן פתוח, שוויוני ומלא. זהו העולם הפטריארכלי שמדכא צרכים אלה, באמצעים שונים אצל ילדים מאשר אצל ילדות. כל עוד תהליכי חניכה אלה מתקיימים, טוענת גיליגן, הדמוקרטיה שאנו חיים בה לא שלמה, שכן נשים וגברים מוכפפים לתרבות המשתיקה קול אותנטי שמובנה בהם מלידה: השאיפה ליחסים שוויוניים ואוהבים. המאמר החדש המתפרסם בכרך זה מציג את המחקרים החדשים ביותר בתחום האנתרופולוגיה ומדעי המוח הצועדים בכיוון זה, וכן את האופן שבו גיליגן מוצאת בהם תימוכין למחקריה שלה.

כידוע, השפעת הגותה של גיליגן הייתה ועודנה רבה במיוחד על הפמיניזם המשפטי. מזה למעלה מעשור היא מלמדת בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת ניו-יורק, ומחקריה מצוטטים במיוחד בכתיבה המשפטית⁷. כמחווה לכתיבתה הביין-תחומית של גיליגן, הזמנו כותבות וכותבים מדיסציפלינות שונות לתרום מאמרים לכרך מיוחד של "המשפט", ולבחון את תרומתה גם בדיסציפלינות אחרות. התוצאה, כרך כפול, הכולל מאמרים ממגוון תחומים (משפטים, סוציולוגיה, ספרות, מקרא, פסיכולוגיה ורפואה) מאת כותבות וכותבים ותיקים ומוכרים לצד שמות חדשים.

מאז היווסדם, נאלצו לימודי המגדר ללא הפסק להצדיק את עצמם, הן כמחלקה עצמאית והן כפרספקטיבה מחקרית במסגרת המחלקות האקדמיות הקיימות. פרספקטיבה פמיניסטית נחשבה למוטה אידאולוגית, ולכן לא מדעית; סטודנטים וסטודנטיות רבים נרתעים מתכניות ללימודי מגדר ומקורסים העוסקים בפרספקטיבה פמיניסטית; הסטודנטים – מחשש פן יתויגו כהומואים, והסטודנטיות – כפמיניסטיות; אפילו המילה "פמיניזם" הפכה בחוגים מסוימים באקדמיה למוקצה, והוחלפה ב"מגדר", הנתפסת כנקייה יותר, אף שאין מדובר במילים נרדפות. קיומן של תכניות ללימודי מגדר עמד לאחרונה בספק בשל קשיים תקציביים ובשל סדרי עדיפויות שראו בתכניות אלה משום מותרות לא נחוצים. המאמרים בכרך הזה מהווים הוכחה נוספת לכך שהפרספקטיבה המגדרית – הפמיניסטית – נחוצה גם נחוצה; שלמעשה, היא הכרחית, אם אנו מחויבים לדמוקרטיה ולקידום השוויון.

7 לניתוח הסיבות האפשריות להשפעת הכתיבה של גיליגן על המחקר המשפטי ראו טריגור, לעיל ה"ש 4.

* * *

אני מבקש להודות לכל העושות והעושים במלאכה חסרת התקדים של העמדת אנתולוגיה עשירה, מגוונת ומרתקת זו בתוך פחות משנה: לכל הכותבות והכותבים, לשופטים האנונימיים, וכן לגב' אמירה כהן, רכזת המערכת ועורכת הלשון, לאיתי קריידן, עורך המשנה, לנטלי יונסוף סגנית עורך המשנה, וכמובן לחברות וחברי המערכת. תודה מיוחדת לפרופ' ארנה בן-נפתלי, לפרופ' דפנה ברק-ארז ולד"ר יפעת ביטון אשר ליוו את תהליך איסוף החומר והעריכה ותרמו את עצותיהן המועילות, לחברות וחברי הוועדה המייעצת, ולגב' עדי גוטליב.

ד"ר צבי טריגר, עורך "המשפט"